

TADEUSZ ŁADOGÓRSKI

**SPRAWOZDANIE Z DZIAŁALNOŚCI
WROCŁAWSKIEJ PRACOWNI ZAKŁADU ATLASU HISTORYCZNEGO
IH PAN W LATACH 1953—1969**

Pracownia Zakładu Atlasu Historycznego powstała we Wrocławiu dopiero w kwietniu 1953 r. po wcześniejszej nieco organizacji Instytutu Historii PAN w Warszawie. Jej start w wysokim stopniu ułatwił spadek przejęty po zlikwidowanym jednocześnie śląskim oddziale Instytutu Zachodniego (zwanym także Instytutem Śląskim). Spadek ten składał się z biblioteki, zbioru map i — co najważniejsze — sześciu zatrudnionych pracowników naukowych, wśród których było dwóch doktorów (S. Golachowski i T. Ładogórski). Rychło jednak, bo już w latach 1956 i 1957, ilość etatów Pracowni zmalała do czterech, a w obecnym jej składzie znajdują się: 1 profesor nadzwyczajny (T. Ładogórski), 1 doktor habilitowany (J. Janczak, zatrudniony od 1956 r.)¹ i 2 magistrów (B. Kaczmarski i J. Wosch, ten ostatni zatrudniony od 1957 r.). Podkreślić trzeba, że Pracownię opuścili na własną prośbę wartościowi ludzie, a mianowicie S. Golachowski, obecnie profesor nadzwyczajny, kierownik Katedry Geografii Gospodarczej Uniwersytetu Wrocławskiego, dr M. Komarzyński, docent habilitowany, pracownik WSE w Katowicach (doktorat otrzymał jeszcze w Instytucie Historii PAN za pracę o rozwoju urbanistycznym Wrocławia w pierwszej połowie XIX w.), doktorzy H. Szulcówna i Z. Rzepa, obecnie adiunkci w pracowniach Instytutu Geografii PAN w Warszawie i Wrocławiu. Przyczyny „ucieczek” były różne, najczęściej zamiłowanie do pracy dydaktycznej.

¹ T. Ładogórski otrzymał stopnie docenta i profesora za książki: *Generalne tabele statystyczne Śląska 1787 roku*, Wrocław 1954, ss. 328 + mapka, i *Studia nad zaludnieniem Polski XIV wieku*, Wrocław 1958, ss. 231 + 3 mapy; natomiast J. Janczak uzyskał doktorat i habilitację za książki: *Rozmieszczenie produkcji roślinnej i zwierzęcej na Śląsku na przełomie XVIII i XIX wieku*, Wrocław 1964, ss. 196 + 3 wklejki z tabl. (w tekście 30 mapek) i *Okręgi rolnicze Polski zachodniej i północnej w pierwszej połowie XIX wieku*, Wrocław 1969, ss. 228 + atlas 26 map.

Do podstawowych zadań Pracowni Wrocławskiej należą: po pierwsze, przygotowanie do druku obszernego *Atlasu historycznego Śląska z końca XVIII wieku*, po wtóre, sukcesywne opracowania ilustracji kartograficznej kolejnych tomów *Historii Śląska*, a wspólnie z Pracownią Warszawską — *Historii Polski*. Niemale, a z biegiem czasu mnożące się zamówienia wpływające od autorów i redaktorów obu wymienionych fundamentalnych wydawnictw historycznych musiały być realizowane szybko i w określonych terminach, w wysokim więc stopniu ograniczały produkcję szczupłego grona wrocławskich kartografów historycznych w zakresie ich pierwszego zadania.

Plan szczegółowego i obszernego *Atlasu historycznego Śląska z końca XVIII wieku* powstał w związku z ogólnopolską koncepcją *Atlasu historycznego Polski XVI wieku*, opracowaną i realizowaną przez pierwszego kierownika ZAH, prof. S. Herbsta. Jej owocami były publikowane już (w 1958 r.) atlas historyczny województwa płockiego, opracowany w Warszawie pod osobistym kierunkiem inicjatora, i atlas Prus Królewskich M. Biskupa (wydany w 1961 r.). Brak odpowiednich źródeł do Śląska XVI stulecia nie pozwolił Pracowni Wrocławskiej wykonać podobnego atlasu historycznego tej samej epoki. Po dyskusji zdecydowano się na wybór przekroju późniejszego, a mianowicie końca XVIII w. Przeważały za nim: program przedwojennej Komisji Atlasu Historycznego Polski PAU, kierowanej przez prof. W. Semkowicza, i wydana w 1930 r. mapa województwa krakowskiego z doby Sejmu Czteroletniego, opracowana przez K. Buczka, najwięcej jednak — bogactwo śląskich źródeł tego czasu, które stwarzają geografowi historycznemu szczególnie korzystne warunki pracy. Do najcenniejszych należą: znany już dość szeroko wielotomowy opis geograficzno-statystyczny Śląska pióra F. A. Zimmermanna i niedawno odkryte tabele statystyczne Śląska z 1787 r. Zgodnie z ogólnopolską koncepcją prof. Herbsta przygotowywany atlas śląski będzie składać się z trzech części: 1. tzw. mapy podstawowej (topograficznej), zawierającej dokładny obraz (w podziałce 1 : 200 000 w druku) fizjografii kraju, jego osadnictwa, dróg i granic administracyjnych, 2. ponad 40 map i mapek problemowych (publikowanych w różnych podziałkach), ilustrujących rozmieszczenie różnych zjawisk demograficznych, społecznych i gospodarczych, oraz 3. komentarza map uzupełnionego tablicami statystycznymi i skorowidzami.

W ciągu kilkunastoletniej pracy wykonano wszystkie mapy problemowe atlasu śląskiego; pozostają do opracowania mapa podstawowa i komentarz. Przeważna część sporządzonych map była już publikowana i omawiana bądź to w *Historii Śląska*, t. II, cz. 1 (1763—1806), bądź to w cytowanej książce Janczaka o produkcji rolniczej na Śląsku, bądź też w rozprawach Ładogórskiego i Kaczmarskiego. Opracowanie atlasu wy-

magalo prac wstępnych i analitycznych opracowań częściowych. Należały do nich w pierwszym rzędzie: publikacja podstawowego źródła, jakim są tabele statystyczne 1787 r., i krytyczne analizy źródłoznawcze, które z reguły musiały wykraczać poza ustalone ramy chronologiczne atlasu i obejmować całą epokę. Szczególnie pożyteczne okazały się krytyczne oceny wartości rejestrów ludności wykonywanych w drugiej połowie XVIII i pierwszej połowie XIX w.² Kartograficzne opracowania niektórych zagadnień, jak produkcja rolnicza i własność feudalna, wymagały bardzo szerokiej archiwalnej kwerendy źródłowej. Koniecznością było też gruntowne zapoznanie się z metodologią nowoczesnej geografii, a zwłaszcza tak interesujących, ale trudnych problemów, jak wyznaczenie funkcji gospodarczych miast i granic regionów zjawisk życia gospodarczego³. Opracowania kartograficzno-historyczne wiązały się więc ze studiami źródłoznawczo-metodologicznymi i badaniami szeregu problemów, jak rozwój ludności, gęstość zaludnienia i rozmieszczenie miast, stosunki narodowościowe i wyznaniowe, ilość i wielkość posiadłości feudalnych, rozmieszczenie produkcji roślinnej i zwierzęcej, podział Śląska na strefowe okręgi produkcji rolniczej, rozmieszczenie produkcji rzemieślniczej i przemysłowej, okręgi tej produkcji, a zwłaszcza sudecki okręg przemysłowy, funkcje gospodarcze miast i tworzenie się zespołów miejskich o określonych funkcjach. Przeważną część tych badań opublikowano w formie książek lub rozpraw i rozdziałów *Historii Śląska*⁴

² W *Generalnych tabelach...* rozprawa T. Ładogórskiego pt. *Specjalne ujęcie ludności Śląska 1787 r. na tle innych statystyk śląskich doby Oświecenia*; B. Kaczmarski, *Ocena spisów ludności na Śląsku z pierwszej połowy XIX wieku* (Przeszłość Demogr. Polski, t. I, 1967); T. Ładogórski, *Złudzenia pruskiej statystyki ludności pierwszej połowy XIX wieku i próby jej korekty na Śląsku* (tamże, t. III, 1969); tenże, *Uwagi o źródłach dotyczących zasięgu mowy polskiej na Dolnym Śląsku (1780—1840)* (Studia Śląskie, t. X, 1966).

³ T. Ładogórski, *Atlas historyczny Śląska z końca XVIII wieku i regiony społeczno-gospodarcze tego kraju* (Kwart. Hist. K.M., R. XV, 1967). Problemy metodologiczne poruszył również J. Janczak w rozdziałach wstępnych obu cytowanych wyżej książek.

⁴ T. Ładogórski, *Ludność i narodowości* (Historia Śląska, t. II, cz. 1, t. II, cz. 2); tenże, *Rozmieszczenie ludności i miast na Śląsku w końcu XVIII wieku* (Przeszł. Demogr. Polski, t. II, 1968); J. Janczak, *Rozmieszczenie wyznań na Śląsku w pierwszej połowie XIX wieku* (tamże, t. I, 1967); Z. Rzepa, *Własność feudalna na Śląsku pod koniec XVIII w. Metoda badań statystycznych* (Sobótka, R. IX, 1956); J. Wosch, *Miejska własność ziemska na Górnym Śląsku w 1782 roku i jej pochodzenie* (Studia Śląskie, ser. nowa, t. XIII, Opole 1968); Całokształt zagadnień śląskiej produkcji rolniczej przedstawił Janczak w rozprawie doktorskiej; tenże, *Więś i rolnictwo* (Historia Śląska, t. II, cz. 2); J. Janczak, *J. Dzieżyc, Zmiany w strukturze i rozmieszczeniu produkcji roślinnej na Śląsku od końca XVIII wieku do czasów współczesnych* (Studia z Dziejów Gosp. Wiejsk., t. VIII, 1966); J. Janczak, *Problem siły pociągowej na Śląsku*

i w ten sposób przygotowano opracowanie planowanego, syntetycznego komentarza atlasu śląskiego.

Ale droga tego kierunku pracy nie była prosta. Na wrześniowej konferencji 1964 r. zorganizowanej w Instytucie Historii poddano krytycznej ocenie koncepcję *Atlasu historycznego Polski* realizowaną od 11 lat; następstwem zaś tej krytyki były zarządzenia polecające rezygnację z map problemowych i ograniczenie prac zakładowych do przygotowania map podstawowych w skali 1:200 000 lub 1:250 000. Tak zasadnicze zmiany nie zamknęły dyskusji, ale przeniosły ją na łamy czasopism. Wzięli w niej udział: prof. Herbst, nowy kierownik ZAH doc. W. Pałucki, I. Gieysztorowa, prof. S. Hoszowski, prof. M. Kiełczewska-Zaleska, T. Ładogórski i H. Rutkowski⁵. Przeważna część dyskutantów broniła koncepcji problemowego atlasu społeczno-gospodarczego, dlatego ostatecznie pozwolono Pracowni Wrocławskiej kontynuować prace nad śląskim atlasem problemowym XVIII w. Nadal jednak dyskusyjną pozostała chronologia śląskiej mapy podstawowej. Domagano się mianowicie opracowania takiej mapy dla XVI w. zgodnie z programem ogólnopolskim. W 1968 r. Pracownia Wrocławska ponownie uzasadniła swoje stanowisko, wskazując na brak potrzebnych źródeł w śląskich zasobach materiałowych XVI w. oraz potrzebę ścisłego powiązania śląskiej mapy podstawowej z pracami nad atlasem problemowym XVIII stulecia. Poparła ją w tej sprawie znakomita większość 24 uczestników specjalnej ankiety ZAH, którzy jednocześnie wypowiedzieli się w trudnej do rozwiązania kwestii nazewnictwa podstawowych map ziem zachodnich i północnych. Zastanawiano się mianowicie, czy nazwy osad mają być podawane na mapach wyłącznie w brzmieniu dzisiejszym — ze względu na specyficzny charakter częściowo zgermanizowanego dawnego nazewnictwa Ziem Odzyskanych, czy też należy dążyć do rekonstrukcji polskich, niemieckich i innych nazw historycznych. Pokłosie ankiety było przed-

---

pod koniec XVIII i w pierwszej połowie XIX wieku (Sobótka, R. XXII, 1966); tenże, *Okręgi sadownicze na Śląsku pod koniec XVIII wieku* (Zesz. Nauk. UW, Historia, t. V, 1961); B. Kaczmarek, *Rozmieszczenie hutnictwa żelaznego na Śląsku w okresie 1740—1806* (Zaranie Śląskie, 1961); tenże, *Charakter funkcjonalny miast śląskich w końcu XVIII wieku* (Kwart. Hist. K.M., R. XIV, 1966); J. Janczak, *Połączenia pocztowe na Śląsku pod koniec XVIII wieku* (Acta Univ. Wratisl., Historia, t. X, Wrocław 1965).

⁵ S. Herbst, *Atlas na rozdrożu* (Studia Historyczne. Księga jubileuszowa... Stanisława Arnolda, Warszawa 1965); T. Ładogórski, *Uwagi o nowej koncepcji „Atlasu historycznego Polski”* (Kwart. Hist., R. LXXIV, z. 1, 1967); W. Pałucki, *Atlas historyczny ziem polskich drugiej połowy XVI wieku* (tamże, R. LXXIV, z. 1, 1967); T. Ładogórski, *Odpowiedź doc. Wł. Pałuckiemu* (tamże, z. 2); inne wypowiedzi w „Kwart. Hist. K. M.”, R. XIV, z. 4, 1966, oraz R. XV, z. 2 i 3, 1967.

miotem rozważań specjalnej narady zorganizowanej w Warszawie w maju 1969 r. przez kierownika ZAH doc. Pałuckiego, a zagajonej obszerniejszą wypowiedzią T. Ładogórskiego. Postanowiono wtedy, że wykonany już komplet śląskich map i mapek problemowych z końca XVIII w. zostanie w najbliższych latach uzupełniony przeglądową (uproszczoną) mapą podstawową w skali 1 : 500 000 (w druku) oraz odpowiednim syntetycznym komentarzem, a uzyskana w ten sposób zwarta całość ukaże się jako jeden z tomów seryjnej publikacji *Atlas historyczny Polski*. Natomiast opracowanie i wydanie szczegółowej mapy podstawowej w skali 1 : 200 000 zdecydowano przełożyć na nieco późniejsze lata.

Dyskutując jednocześnie trudny problem nazewnictwa map historycznych, zwłaszcza podstawowych map ziem zachodnich i północnych, uznano, że obecnym potrzebom i stosunkom najbardziej odpowiada rozwiązanie proponowane przez językoznawcę prof. W. Taszyckiego, uzupełnione i przystosowane do potrzeb atlasu historycznego Polski przez T. Ładogórskiego. Zdaniem prof. Taszyckiego podstawowe mapy historyczne powinny posiadać w zasadzie polskie nazwy historyczne, w wypadkach zaś braku takich nazw — dzisiejsze nazwy miejscowości. Mapy bowiem historyczne powinny zachować charakter map polskich, a więc także polską toponimieję, zgodnie z praktyką ustaloną w literaturze naukowej. Opracowując pod tym kątem widzenia nazewnictwo ziem zachodnich i północnych napotykały co najmniej cztery grupy nazw miejscowych. Do pierwszej należą osiedla o nazwach odwiecznie polskich, występujących w formach nie zmienionych od średniowiecza po dzień dzisiejszy. Do drugiej miejscowości, które w XVIII w. miały jeszcze historyczne nazwy polskie, ale po drugiej wojnie światowej otrzymały inne nazwy polskie, niekiedy urabiane od nazwisk różnych osób. Na mapach historycznych takim osiedlom należy przywrócić dawne nazwy, ale w nawiasach lub inną czcionką trzeba dodać — jako objaśnienie — dzisiejsze polskie. Trzecią grupę tworzą osiedla, które w XVIII w. miały tylko niemieckie nazwy. Osiedla takie powinny otrzymać współczesne nazwy polskie, ale wpisane i drukowane również w nawiasach lub inną czcionką. Wreszcie do czwartej grupy zaliczamy nazwy tych starszych osiedli, które później opustoszały lub zostały włączone do sąsiednich większych wsi lub miast, a które w przeszłości nigdy nie miały i dziś też nie mają nazw polskich. Wyjątkowo tym miejscowościom — nielicznym zresztą — należy pozostawić ich nazwy niemieckie, rezygnując z tworzenia sztucznych form polskich. Do tak opisanych polskich map podstawowych, przeznaczonych dla szerszego grona użytkowników, trzeba dołączać dodatkowe oleaty o identycznej podziałce z nazwami występującymi powszechnie w źródłach historycznych, a więc niemieckimi lub polskimi w formach zgermanizowanych. Dodatkowe oleaty zastąpią tak bardzo

pożądane przez badaczy tzw. mapy warsztatowe, ułatwiające znakomicie lokalizację miejscowości występujących w toku prowadzonych badań.

Kończąc omówienie problematyki *Atlasu historycznego Śląska z końca XVIII wieku* dodać trzeba, że według pierwotnego planu łącznie z nim miał powstać podobny problemowy atlas Wrocławia i jego strefy podmiejskiej na przełomie XVIII i XIX w. Prace te, wykonywane przez S. Golachowskiego i H. Szulcównę, po ich odejściu zostały przeniesione do Instytutu Geograficznego Uniwersytetu Wrocławskiego⁶.

Dorobek Pracowni Wrocławskiej w zakresie drugiego działu jej zadań — tzn. ilustracji kartograficznej — w liczbach przedstawia się następująco. Opublikowane tomy *Historii Polski* (I, II, III, cz. 1, IV, cz. 1, i makiety tomów III, cz. 2, i IV) zawierają w sumie 17 większych i kolorowych map tzw. załącznikowych oraz 14 mniejszych tekstowych (czarno-białych) wykonanych przez pracowników wrocławskich. Do dalszych części *Historii Polski* przygotowano czystorysy lub pierworysy 6 dalszych map załącznikowych i 1 tekstową. Bogatsza była ilustracja kartograficzna *Historii Śląska*, wykonana w całości przez Pracownię Wrocławską. W wydanych tomach I i II cz. 1 znajduje się 16 map załącznikowych i 17 tekstowych, do aktualnie drukowanej cz. 2 t. II włączono 5 map większych i 10 mapek tekstowych, a do cz. 3 t. II przygotowano już 3 mapy załącznikowe. W sumie zatem w zakresie podstawowej ilustracji kartograficznej Pracownia Wrocławska wykonała 47 map załącznikowych i 42 mapki tekstowe. Redakcje obu publikacji (zwłaszcza t. I *Historii Śląska*) głównie ze względów oszczędnościowych zrezygnowały z druku kilku zamówionych i wykonanych map, które nie mieszczą się w przytoczonych liczbach, ale liczą się w ogólnym obrazie wysiłku Pracowni i o nich trzeba wspomnieć.

Trud włożony w opracowanie ilustracji kartograficznej niejednokrotnie nie jest właściwie doceniany. Trzeba więc na tym miejscu podkreślić, że w bardzo znacznej części są to prace żmudne i trudne, wymagające niejednokrotnie rozległej kwerendy źródłowej, krytycznej analizy zebranych informacji i niełatwych ocen szacunkowych, wreszcie opanowania

⁶ S. Golachowski, *Studia historyczno-geograficzne nad Wrocławiem na przełomie XVIII i XIX wieku* (Sprawozdania Wrocł. Tow. Nauk., Ser. A, t. XIII, 1958); H. Szulcówna, *Wsie warzywnicze pod Wrocławiem w pierwszej połowie XIX w.* (Kwart. Hist. K.M., R. V, nr 3/4, 1957); *Osiedla podwrocławskie na początku XIX wieku*, Wrocław 1963; M. Komarzyński, *Z zagadnień mieszkaniowych proletariatu wrocławskiego w pierwszej połowie XIX wieku* (Sobótka, R. X, 1955); *tenże*, *Kazamaty Bramy Fryderyka we Wrocławiu* (*tamże*, R. XIII, 1958); *tenże*, *Budownictwo wrocławskich drukarni perkalu* (Kwart. Hist. K.M., R. II, 1954); *tenże*, *Wrocławskie drukarnie perkalu w okresie przeobrażenia przemysłowego* (Zesz. Nauk. WSE Katowice, nr 19, 1963); *tenże*, *Zaopatrzenie Wrocławia w wodę w ubiegłym wieku* (Rocznik Wrocł., t. II, 1958).

literatury ilustrowanych problemów. Przykładami takich opracowań — poza mapami dotyczącymi historii Śląska w drugiej połowie XVIII i pierwszej połowie XIX w. (specjalizacja Pracowni Wrocławskiej) — są: mapa językowa Śląska drugiej połowy XVII w. (Ładogórski), mapy rozmieszczenia przemysłu górnośląskiego w latach 1860, 1882 i 1897 (Gola-chowski, Kaczmarcki, Szulcówna, Wosch), przemysłu śląskiego w latach 1840 i 1882 (Janczak, Kaczmarcki i Wosch), mapki strajków szkolnych w Królestwie Polskim i walki o język polski w urzędach gminnych Królestwa w latach 1905—1907 (Janczak i Kaczmarcki), trzy mapy przedstawiające szczegółowo rozmieszczenie narodowości II Rzeczypospolitej w 1921 r. (Janczak, Ładogórski i Wosch). Drugą grupę pracochłonnych dzieł kartograficznych tworzą mapy-syntezy, ilustrujące problematykę pewnych epok, jak Śląsk na przełomie wieków XVI i XVII (Janczak)⁷, Polska w dobie Kazimierza Wielkiego (Kaczmarcki), Polska w czasie rozbiorów (Rzepa), odbudowa państwa polskiego w latach 1918—1921 (Kaczmarcki). W naszych więc warunkach kartograf historyczny nie może ani specjalizować się wyłącznie w historii jednego okresu, ani w zakresie wybranej problematyki. Obowiązkowa ilustracja kartograficzna zmusza go do rozwiązywania różnych problemów — politycznych, wojennych, demograficznych i gospodarczych — dwóch tysiącleci, od osadnictwa lateńskiego i wczesnohistorycznego do spraw II Rzeczypospolitej. Zadania te, ani proste, ani łatwe, wykonują tzw. dokumentaliści, pracownicy jakby drugiej klasy, pozbawieni niektórych uprawnień pracowników naukowych.

Pracownia Wrocławska oczywiście stale współpracowała z Pracownią Warszawską i kierownikami Zakładu Atlasu Historycznego, prof. Herbstem, a później doc. Pałuckim, wymieniając doświadczenia na wspólnych konferencjach i spotkaniach oraz wykonując polecenia kierownictwa. Podobnie trwała i ścisła była współpraca z Zakładem Historii Śląska IH PAN i jego kierownikami, prof. K. Popiołkiem i doc. S. Michalkiewiczem. W porozumieniu z nimi i autorami *Historii Śląska* wykonywano ilustrację kartograficzną tej publikacji, opracowano też kilka rozdziałów t. II, cz. 1 i 2 (ludność, narodowości, stosunki wyznaniowe, miasta, produkcja rolnicza). Do owocnych i trwałych trzeba zaliczyć także kontakty z profesorami Uniwersytetu Wrocławskiego, a zwłaszcza z Katedrą Historii Gospodarczej prof. S. Ingłota i Katedrą Geografii Gospodarczej prof. J. Wąsowicza i jego następcy Golachowskiego. Uczestnicząc w posiedzeniach seminarium doktorantów prof. Ingłota pogłębiali studia mgr Kaczmarcki i dr hab. Janczak. Ten ostatni opracowuje dla redagowanej

⁷ W związku z tą mapą autor napisał artykuł: *Mikołaj Henelius jako geograf Śląska* (Sobótka, R. XIII, 1958, z. 2).

przez prof. Inglota 3-tomowej *Historii chłopów polskich* rozwój historyczny środowiska geograficznego Polski oraz dzieje osadnictwa. Prace zakładowe były referowane i omawiane na posiedzeniach Instytutu Geograficznego Uniwersytetu Wrocławskiego i Polskiego Towarzystwa Geograficznego, co miało niemałe znaczenie w doskonaleniu metod opracowań geograficzno-historycznych. Dla kilku profesorów i adiunktów Uniwersytetu wykonano ogółem 22 mapy i mapki publikowane w ich pracach. Wspólnie z prof. W. Czaplińskim redagowano *Atlas historyczny Polski* (o czym niżej).

Do okresowo krótszych kontaktów należy współpraca z wrocławską Pracownią Konserwacji Zabytków, dla której wykonano 6 zarysów historycznego rozwoju przestrzennego pięciu miast śląskich i Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego. Od kilku lat nawiązano ścisłą współpracę z Sekcją Demografii Historycznej (przy Komitecie Nauk Demograficznych PAN) i opublikowano w jej organie „Przeszłość Demograficzna Polski” 5 cytowanych rozpraw (Ładogórskiego, Janczaka i Kaczmarskiego), które powstały w związku z pracami nad śląskim atlasem historycznym. Powołanie do życia ośrodka badań historyczno-demograficznych szczególnie znaczenie posiada dla T. Ładogórskiego, który od dawna interesuje się tą gałęzią wiedzy⁸. Niektóre z prac własnych referowano na posiedzeniach Sekcji Demografii Historycznej, Komisji Koordynacji Badań nad Historią Wsi, Oddziałów Polskiego Towarzystwa Historycznego w Krakowie i Wrocławiu oraz Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego. Dwaj pracownicy są członkami Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego, jeden Instytutu Zachodniego i Instytutu Śląskiego w Opolu, trzech Polskiego Towarzystwa Historycznego. Zapoczątkowano ściślejszą współpracę z Instytutem Opolskim przyjmując współudział w opracowaniu historii Górnego Śląska w XIX i XX w.

Stosunkowo słabe były bezpośrednie kontakty z uczonymi krajów ościennych i zagranicznymi placówkami naukowymi. Tylko raz uzyskano jednomiesięczny wyjazd zagraniczny do Niemieckiej Republiki Demokratycznej (dla T. Ładogórskiego w 1963 r.), chociaż zbiory merseburskie i berlińskie zawierają materiały niezmiernie ważne do badań nad dzie-

⁸ Prócz wymienionych już rozpraw i książki o zaludnieniu Polski XIV w. T. Ładogórski opublikował: *Kolonizacja fryderycjańska na Śląsku* (Przegląd Zach., R. V, 1949); *Łudność Śląska i jej struktura społeczna w drugiej połowie XVIII wieku* (tamże, R. VI, 1950); *Ocena statystyk śląskich w dobie absolutyzmu światłego (1741—1805)* (tamże, R. VIII, 1952); *Demograficzny obraz Górnego Śląska w epoce feudalnej* (Górny Śląsk. Prace i materiały geograficzne, pod red. A. Wrzoska, Kraków 1955); *Rozwój demograficzny Opolszczyzny w epoce feudalnej* (Kwart. Opolski, R. XII, 1966); *Próba oceny rejestrów ludności okręgu siewiersko-pileckiego z lat 1787—1806* (Przeszłość Demogr. Polski, t. I, 1967). Ponadto 4 artykuły i wypowiedzi polemiczne.

jami Śląska. Jako sukces można odnotować berlińską publikację artykułu J. Janczaka o ukraińskim powstaniu S. Paleja⁹. Natomiast sporo uczonych radzieckich, słowackich, czeskich, serbołużyckich, jugosłowiańskich, niemieckich (z obu państw niemieckich) i zachodnioeuropejskich odwiedziło Pracownię Wrocławską, zapoznając się przy tym z jej opracowaniami historyczno-kartograficznymi.

Do pożytecznych osiągnięć Pracowni Wrocławskiej należą kartograficzne publikacje naukowopopularne, które powstały przy ścisłej współpracy z Państwowym Przedsiębiorstwem Wydawnictw Kartograficznych, Wydział Produkcyjny we Wrocławiu, w okresie, gdy jego kierownikiem był L. Czyżewski. Publikacje te składają się z serii map ściennych i atlasu historycznego Polski. W sumie 27 dużych map ściennych (w przeważnej części złożonych z karty głównej i 2 mniejszych map aneksowych) przygotowali Janczak, Ładogórski, Kaczmarek, Komarzyński i Rzepa. Mapy te tworzą jakby specjalny atlas — uzupełniony opracowaniami trzech profesorów krakowskich — i służą jako pomoce naukowe do nauczania historii Polski i dziejów powszechnych w szkołach średnich i na wyższych uczelniach. Część map dotycząca dziejów XX w. była opracowywana po raz pierwszy w Polsce. O dużym powodzeniu tych pomocy naukowych świadczą liczne wznowienia; spora część map miała po trzy, nawet cztery wydania.

Obszerny i nowoczesny *Atlas historyczny Polski* wydano we Wrocławiu w 1967 r. pod redakcją W. Czaplińskiego i T. Ładogórskiego. Atlas ten liczy 54 strony map oraz 51 stron komentarza i skorowidza miejscowości. Recenzenci i nauczyciele przyjęli atlas z uznaniem. Po bardzo szybkiej rozprzedaży I wydania (50 tys. egzemplarzy) obecnie przystąpiono do druku II wydania, poprawionego i uzupełnionego. W opracowaniu atlasu wzięli udział pracownicy obu Pracowni ZAH — Wrocławskiej (wymienieni wyżej autorzy map ściennych) i Warszawskiej (Gieysztorowa, Humnicki, Pałucki, Rutkowski, Żaboklicka), oraz dwaj profesorowie krakowscy R. Jamka i J. Mitkowski. Udział wrocławian obejmuje — prócz prac redakcyjnych — 28 stron mapowych i całość komentarza.

Brano też udział w konferencjach metodycznych nauczycieli historii szkół średnich wygłaszając referaty.

Podsumowując zwięźle trzeba powiedzieć, że na 17-letni dorobek Wrocławskiej Pracowni ZAH składają się: 101 publikowanych map i mappek załącznikowych i tekstowych, 45 książek i rozpraw, 1 atlas popularnonaukowy i 27 map ściennych, ogółem 174 poważniejsze pozycje

⁹ J. Janczak, *Der Palej-Aufstand von 1702 bis 1704 in der Ukraine und die Haltung der Rzeczpospolita zum Nordischen Krieg* (Um die polnische Krone, Berlin 1962); tegoż autora podobna praca polska pt. *Powstanie Paleja* (Zesz. Nauk. UW., Historia, t. III, 1960).

bibliograficzne, publikowane w latach 1953—1969 i aktualnie będące w druku (po korektach). Zaawansowane zaś prace nad *Atlasem historycznym Śląska z końca XVIII wieku (mapy problemowe)* pozwalają spodziewać się, że dzieło to zostanie przygotowane do druku w 1972 r.

ANSTALT FÜR HISTORISCHE ATLANTEN DES HISTORISCHEN INSTITUTS DER POLNISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN

Die kleine, vier Mitarbeiter zählende Wrocławer Arbeitsgruppe der Anstalt für Historische Atlanten der Polnischen Akademie der Wissenschaften hat in den Jahren 1953—1969 zwei Hauptaufgaben erfüllt, mit welchen von den Behörden beauftragt wurde: 1. kartographische Illustrierung fundamentaler Publikationen des Historischen Instituts, dh. der *Geschichte Polens* und der *Geschichte Schlesiens* (es wurden im ganzen 89 Karten), 2. Historischer Atlas Schlesiens vom Ende des XVIII. Jh. Für diesen Atlas wurden über 40 Landkarten und Problemkarten ausgeführt, welche die Lage verschiedener demographischer, gesellschaftlicher und wirtschaftlicher Erscheinungen darstellen. Es muss noch eine eingehende topographische Karte mit voller Besiedelung hergestellt werden. Im Zusammenhang mit den kartographischen Arbeiten sind 25 Abhandlungen und 3 Buchveröffentlichungen entstanden. Der Anteil an der Popularisierung des geschichtlichen Wissens beträgt 27 grosse Schullandkarten und ein Historischer Atlas Polens, der in Zusammenarbeit mit der Warschauer Arbeitsgruppe ausgeführt wurde.